

LBRIS

We know
books

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE
ANTONY BEEVOR ȘI LIUBA VINOGRADOVA

**RĂZBOIUL
PRIN OCHII
UNUI SCRITOR
VASILI GROSSMAN
ȘI ARMATA ROȘIE**
1941-1945

Traducere în limba engleză din limba rusă și editare de
ANTONY BEEVOR ȘI LIUBA VINOGRADOVA

Traducere din limba engleză de
MĂDĂLINA VOICU

EDITURA OMNIUM
BUCUREȘTI • 2025

Redactor: Nicoleta Ana
 Design copertă: Ana Roman
 Ilustrație copertă: Wikipedia/Grossmam/1945
 (Vasily Grossman in Schwerin, Germany, with the Red Army, 1945).
 DTP: Simona Rădulescu

Tipar executat la
EVEREST
 TIPOGRAFIA

A WRITER AT WAR
 Vasily Grossman with the Red Army 1941-1945
 Edited and Translated by Antony Beevor and Luba Vinogradova

Copyright © The Estate of Vasily Grossman
 Introduction and commentary © Antony Beevor and Luba Vinogradova
 All rights reserved.

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin
 Editurii Omnium, parte a Grupului Editorial Epica.

ISBN: 978-630-6616-45-9

București, 2025

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
GROSSMAN, VASILII SEMENOVICI

Războiul prin ochii unui scriitor: Vasili Grossman și Armata Roșie: 1941-1945 /
 ed. îngrij. de Antony Beevor și Liuba Vinogradova ; trad. din lb. engleză de
 Mădălina Voicu. - București : Omnium, 2025

Conține bibliografie
 Index

ISBN 978-630-6616-45-9

I. Beevor, Antony
 II. Vinogradova, Liuba
 III. Voicu, Mădălina (trad.)

821.161.1
 94

Carte recomandată de:

Cuprins

Introducere 11
 Nota traducătorilor 27
 Glosar 29

PARTEA ÎNTÂI Șocul Invației 1941

1 Botezul focului, <i>august 1941</i>	35
2 Teribila retragere, <i>august-septembrie 1941</i>	54
3 Pe frontul din Briansk, <i>septembrie 1941</i>	65
4 Împreună cu Armata a 50-a, <i>septembrie 1941</i>	70
5 Înapoi în Ucraina, <i>septembrie 1941</i>	76
6 Armata germană cucerește orașul Orel, <i>octombrie 1941</i>	87
7 Retragerea dinaintea de Moscova, <i>octombrie 1941</i>	96

PARTEA A DOUA Anul bătăliei de la Stalingrad 1942

8 În Sud, <i>ianuarie 1942</i>	115
9 Războiul aerian din Sud, <i>ianuarie 1942</i>	130
10 Pe râul Donet cu Divizia Neagră, <i>ianuarie-februarie 1942</i>	137
11 Cu brigada de tancuri a lui Kașin, <i>februarie 1942</i>	149
12 „Crudul adevăr despre război”, <i>martie-iulie 1942</i>	168
13 Drumul spre Stalingrad, <i>august 1942</i>	176
14 Bătăliile din septembrie	•196
15 Academia Stalingrad, <i>toamna 1942</i>	224
16 Bătăliile din octombrie	245
17 Se schimbă soarta războiului, <i>noiembrie 1942</i>	270

PARTEA A TREIA

Recuperarea teritoriilor ocupate 1943

18	După bătălie, <i>ianuarie 1943</i>	287
19	Recucerirea Patriei-mamă, <i>primăvara 1943</i>	299
20	Bătălia de la Kursk, <i>iulie 1943</i>	314

PARTEA A PATRA

De la Nipru la Vistula 1944

21	Terenul morții din Berdîciv, <i>ianuarie 1944</i>	341
22	Prin Ucraina până la Odessa, <i>martie & aprilie 1944</i>	360
23	Operațiunea Bagration, <i>iunie & iulie 1944</i>	370
24	Treblinka, <i>iulie 1944</i>	384

PARTEA A CINCEA

Printre ruinele lumii naziste 1945

25	Varșovia și Łódź, <i>ianuarie 1945</i>	421
26	În bârlogul bestiei fasciste, <i>ianuarie 1945</i> <i>Poznań și Schwerin</i>	438
27	Bătălia pentru Berlin, <i>aprilie și mai 1945</i>	450

POSTFAȚĂ

Minciunile victoriei	466
Mulțumiri	477
Bibliografie	479
Note privind sursele	483
Index	497

HĂRȚI

Gomel și Frontul Central, <i>august 1941</i>	44
În Donbass, <i>ianuarie-martie 1942</i>	114
Stalingrad, <i>toamna și iarna anului 1942</i>	193
Bătălia de la Kursk, <i>iulie 1943</i>	317

Vasili Grossman s-a bucurat de o faimă postumă – o afirmă toți cei care, contemporani sau nu, i-au citit rândurile și s-au bucurat de scrierile sale după 1991. *Panta rhei* (*Totul curge*, după bine știutul citat din Heraclit) a reușit să vadă lumina tiparului în România în 2007, la ceva ani după ce fusese publicat în 1989 în varianta rusească originală. Cine a fost autorul – va ști cititorul după ce își va fi dat seama câtă emoție și câtă plângere se manifestă în rândurile unui pseudojurnal al celor mai dificili ani ai Sovietelor, după atacul Axei împotriva URSS.

Grossman se așază în continuarea filonului memorialistic al lui Isaac Babel, care a descris cu ton brutal ce a însemnat Războiul Civil din anii următori lui 1917. Notițe scrise pe șei de cal și pe afeturi de tun, în tranșee sau în pauzele luptelor – așa continuă și Grossman epopeea unei înfruntări în care viața celor implicați nu mai înseamnă decât statistică și rareori etică. Și nu este vorba doar despre ceea ce el însuși a fost – un jurnalist în slujba Armatei Roșii –, ci despre identitatea sa ca evreu, ca veșnică țintă a oprobiului politic și administrativ. Și-a văzut prietenii aruncați în lagăr sau uciși, cum i s-a întâmplat lui Vsevolod Meyerhold. S-a temut și a căutat să reziste sistemului urmând soluția de supraviețuire politică a lui Ilia Erenburg și a lui Konstantin Paustovski (traduși în română în deceniile trecute).

Vei vedea, cititorule, cum se dezvăluie cumplitul mecanism al morții și cât de indiferent față de el se află decizia politică. Un război câștigat pe seama numărului enorm de căzuți

și de răniți, și nu prin manevre inteligente, gândite spre a face victoria ușoară, fără statistici grave.

Citește și te teme, cititorule. Vremurile de azi ne duc înspre aceeași interpretare.

Prof. Univ. Mihai-Răzvan Ungureanu
Director al Centrului Român de Studii Ruse,
Universitatea București

Introducere

Locul lui Vasili Grossman în istoria literaturii mondiale este asigurat de capodopera sa *Viață și destin*, unul dintre cele mai importante romane rusești ale secolului al XX-lea. Unii critici îl consideră chiar mai valoros decât *Doctor Jivago* al lui Pasternak sau decât romanele lui Soljenițîn.

Acest volum se bazează pe caietele sale de război, dar și pe unele articole, toate aflate în Arhiva Rusă de Stat pentru Literatură și Arte (RGALI). Am inclus, de asemenea, câteva scrisori aflate în posesia fiicei sale și a fiului vitreg. Caietele dezvăluie o mare parte din materialul brut pe care l-a adunat pentru romanele, dar și pentru articolele sale.

Grossman, corespondent special pentru ziarul Armatei Roșii, *Krasnaia Zvezda (Steaua Roșie)*, s-a dovedit a fi cel mai perspicace și mai onest martor ocular al frontului sovietic între 1941 și 1945. A petrecut mai mult de o mie de zile pe front – aproape trei din cei patru ani de război. Acuratețea observațiilor și înțelegerea sa plină de compasiune oferă oricărui scriitor și istoric o lecție inestimabilă.

Vasili Grossman s-a născut în orașul ucrainean Berdîciv la 12 decembrie 1905. Berdîciv avea una dintre cele mai numeroase populații evreiești din Europa Centrală, iar familia Grossman făcea parte din elita sa educată. Inițial, lui Vasili i se dăduse numele de Iosif, dar, asemenea multor alți familii asimilate, familia Grossman și-a rusificat numele. Tatăl său, născut Solomon Iosifovici, își schimbase numele în Semion Osipovici.

Părinții lui Grossman s-au despărțit, iar în copilărie, înainte de Primul Război Mondial, a trăit în Elveția, timp de doi ani, alături de mama sa. În 1918, imediat după revoluție, s-a întors la Berdîciv. Ucraina și agricultura sa bogată au fost distruse mai întâi de ocupația germană a feldmareșalului von Eichhorn¹, care a lăsat țara pustie. Apoi, odată cu retragerea armatelor germane în noiembrie, pe măsură ce acasă izbucnea revoluția, războiul civil rus a început cu adevărat, cu lupte între Armata Albă și Armata Roșie, în timp ce naționaliștii ucraineni și anarhiștii rezistau ambelor tabere. Albi și naționaliștii, și în unele cazuri Gardienii Roșii, și-au manifestat ura oarbă prin pogromuri în întreaga Ucraină. Se spune că în jur de 150 000 de evrei, aproximativ o treime din populația evreiască, au fost omorâți în timpul războiului civil. Apoi a urmat foametea, între 1920 și 1922, cu sute de mii de decese doar în Ucraina.

Grossman a intrat la Universitatea din Moscova în 1923, unde a studiat chimia. Chiar și în acest stadiu, Grossman, care nu avea vocație militară, a manifestat o fascinație aparte pentru armată. „La prima vedere, tata era o persoană complet civilă”, a declarat unica sa fiică, Ecaterina Korotkova-Grossman. „Asta se vedea imediat după felul în care își încovoia spatele și cum își purta ochelarii. Și mâinile lui erau atât de neîndemânatică. [Cu toate acestea] prima oară când și-a manifestat interesul pentru armată, era încă student. A menționat într-o scrisoare că, dacă nu ar fi fost recrutat, s-ar fi oferit voluntar.”

În 1928, la doar 23 de ani și încă student, s-a căsătorit cu iubita sa din Kiev, Anna Petrovna Mațuk, cunoscută sub numele de Galia. Din această relație a rezultat o fiică, născută în

¹ Feldmareșalul Hermann von Eichhorn (1848-1918). Ca urmare a condițiilor aspre impuse de germani prin Tratatul de la Brest-Litovsk, sarcina lui Eichhorn, în 1918, era de a supraveghea confiscarea bunurilor din Ucraina pentru a hrăni orașele germane afectate de blocada britanică. Această politică a fost bineînțeles detestată de ucraineni, iar Eichhorn a fost asasinat în iulie.

ianuarie 1930. Au numit-o Ecaterina, sau Katia, după mama lui Grossman. În 1932, la zece ani după războiul civil, o foamete chiar mai cruntă, declanșată de campania lui Stalin împotriva culacilor și de colectivizarea forțată a agriculturii, a ucis peste șapte milioane de oameni¹. Părinți înnebuniți de foame și-au mâncat propriii copii. A fost epitoma a ceea ce Osip Mandelștam a descris într-un memorabil poem drept „secolul câinilor-lup”. Chiar dacă Grossman nu a fost martor la cele mai groaznice orori ale foametei, cu siguranță a auzit despre ea sau i-a văzut consecințele, în timp ce figuri scheletice cerșeau lângă căile ferate, în speranța că un călător generos le va arunca o coajă de pâine. A descris această foamete ucraineană, inclusiv execuția unei femei acuzate că și-ar fi mâncat cei doi copii, în ultimul său roman, *Forever Flowing*.

Consecința acestui tratament crud pe care Stalin l-a aplicat regiunii va fi fost, așa cum avea să descopere însuși Grossman zece ani mai târziu, primirea binevoitoare pe care ucrainenii le-au făcut-o forțelor germane invadatoare. Se spune că agenții staliști au răspândit zvonul că evreii erau responsabili pentru foamete. Ceea ce este posibil să fi jucat mai târziu un rol în ajutorul entuziast pe care ucrainenii l-au acordat germanilor în masacrarea evreilor.

Căsnicia lui Grossman, frecvent întreruptă de absența lui, când pleca la Moscova, nu a durat mult. Galia și-a lăsat fiica în grija mamei lui, întrucât Kievul era epicentrul foametei, iar copila avea mult mai multe șanse de supraviețuire în Berdîciv. În anii care au urmat, Katia s-a întors de mai multe ori să locuiască împreună cu mama lui Grossman.

Grossman a început să fie mai interesat de scris decât de studiile sale științifice, dar avea nevoie de un loc de muncă. În

¹ Ultimele estimări privind victimele foametei dintre anii 1930 și 1933 oscilează între 7,2 milioane și 10,8 milioane de persoane.

cele din urmă, după ce a absolvit facultatea în 1930, s-a dus să lucreze la Stalino (acum Donețk), în estul Ucrainei, ca inginer într-o mină. Donbas, zona închisă de curba ascuțită a Donului inferior și Doneț, era o regiune pe care avea să o redescopere în timpul războiului, așa cum aflăm din caietele sale. În 1932, profitând de un diagnostic eronat care l-a pus pe o listă ca suferind tuberculoză cronică, Grossman a reușit să părăsească Stalino și să se întoarcă la Moscova. Acolo, a publicat primul său roman, *Glück auf! (Noroc!)* a cărui acțiune are loc într-o mină de cărbune. A fost urmat de *Stepan Colciughin*. Deși ambele romane s-au supus dictatelor staliniste ale vremii, personajele sunt extrem de convingătoare. O povestire scurtă, *In the Town of Berdichev*, publicată în aprilie 1934, a primit laude din partea lui Mihail Bulgakov¹. Gorki, patriarhul distins al literaturii sovietice, deși suspicios în privința faptului că Grossman nu adopta realismul socialist, a susținut opera tânărului scriitor². Grossman, ale cărui modele literare erau Cehov și Tolstoi, nu avea să fie niciodată un instrument al stalinismului, chiar dacă inițial era convins că doar comunismul sovietic putea face față amenințării fascismului și antisemitismului.

¹ Bulgakov, Mihail Afanasievici (1891–1940), autorul romanului *Garda Albă* (1924), pe care l-a adaptat pentru Teatrul de Artă din Moscova sub titlul *Zilele Turbinilor* (1926). În mod surprinzător, această reprezentare umană a ofițerilor și intelectualilor țariști s-a dovedit a fi piesa preferată a lui Stalin. Capodopera sa, *Maestrul și Margareta*, a fost editată, dar nepublicată la momentul morții sale.

² Gorki, Maxim, pseudonimul lui Alexei Maximovici Peșkov (1868–1936), dramaturg și romancier. Gorki a susținut revoluția și a fost prieten cu Lenin, dar poziția dictatorială a bolșevicilor l-a șocat și a plecat în Europa Occidentală în 1921. Stalin, măgulindu-l cu complimente și metode subversive, l-a convins să se întoarcă în Uniunea Sovietică în 1928, unde a fost sărbătorit cu fast. Orașul Nijni Novgorod a fost redenumit Gorki în onoarea sa. Drept urmare, Gorki a devenit un instrument al regimului, susținând doctrina realismului socialist, în octombrie 1932. A fost patriarhul distins al literaturii sovietice până la moartea sa.

În martie 1933, verișoara lui Grossman, susținătoare loială a acestuia, Nadejda, a fost arestată sub acuzația de troțkism. Grossman a fost interogată de Poliția Secretă OGPU (care a devenit NKVD în anul următor). Atât el, cât și Almaz avuseseră contact cu scriitorul Victor Serge¹ care va fi curând exilat, în 1936, și care, de la Paris, a devenit unul dintre cei mai vocali critici de stânga ai lui Stalin.

Cei doi veri au fost foarte norocoși. Nadia Almaz a fost trimisă în exil apoi condamnată pentru scurt timp la muncă în lagăr, ceea ce a ținut-o departe de Marea Teroare de la sfârșitul anilor 1930. De Grossman nu s-au atins. Soarta lor ar fi fost foarte diferită dacă interogatoriile ar fi avut loc trei sau patru ani mai târziu.

Pentru un scriitor, în special pentru unul atât de sincer și naiv politic ca Grossman, viața nu a fost ușoară în anii care au urmat. A fost un miracol că a supraviețuit epurărilor, pe care Ilia Erenburg le-a descris mai târziu ca pe o loterie². Erenburg era conștient de natura stângace și naivă a lui Grossman. „Era un prieten extrem de bun și devotat”, scria el, „dar care putea spune uneori râzând unei femei de cincizeci de ani: «Ai îmbătrânit mult în ultima lună».” Știam despre această trăsătură

¹ Victor Serge (1890–1947), pseudonimul lui Viktor Kibalci. Născut în Belgia, a fost fiul unui ofițer din garda imperială devenit revoluționar și al unei mame belgiene. Serge, un anarhist în Franța, era un socialist libertarian care s-a dus în Rusia în 1918 pentru a se alătura revoluției, dar a fost șocat de autoritarismul bolșevic. Este cunoscut îndeosebi pentru remarcabila sa autobiografie, *Memoirs of a Revolutionary* (1945), și pentru romanele *Men in Prison*, *Birth of our Power* și *The Case of Comrade Tulayev*.

² Erenburg, Ilia Grigorievici (1891–1967), scriitor, poet și figură publică, a scris pentru *Krasnaia Zvezda* în timpul războiului. Ulterior, a lucrat cu Grossman în Comitetul Antifascist Evreiesc și la *Cartea Neagră (The Black Book)* privind atrocitățile împotriva evreilor, pe care autoritățile staliniste au suprimat-o curând după război. Erenburg avea un mult mai dezvoltat instinct de supraviețuire în fața pericolelor politicii staliniste.

a lui și nu mă supăram când remarca brusc: „Nu știu care e motivul, dar ai început să scrii atât de prost.”

În 1935, când căsnicia cu Galia se încheiase de mai mulți ani, Grossman a început o relație cu Olga Mihailovna Guber, o femeie solidă, cu cinci ani mai în vârstă decât el. La fel ca Galia, Liușa, așa cum îi spunea el, era ucraineancă. Boris Guber, soțul ei, care era la rândul lui scriitor, a realizat că soția sa îl adora pe Grossman și nu a încercat să se opună evenimentelor. Rus de origine germană provenind dintr-o familie distinsă, Guber a fost arestat și executat în 1937 în timpul nebuniei „ejovșcina”, cum erau numite epurările.¹

În acel an, Grossman a devenit membru al Uniunii Scriitorilor, un rol oficial care i-a adus multe avantaje. Dar în februarie 1938, Olga Mihailovna a fost arestată, pur și simplu pentru faptul că fusese soția lui Guber. Grossman a acționat rapid pentru a convinge autoritățile că acum era soția lui, chiar dacă își păstrase numele de Guber. De asemenea, i-a adoptat pe cei doi fii ai lui Guber pentru a-i salva de la a fi trimiși într-un lagăr pentru orfani ai „dușmanilor poporului”. Grossman însuși a fost interogat la Lubianka la 25 februarie 1938. Deși un naiv politic, s-a dovedit extrem de abil în a se distanța de Guber fără a trăda pe nimeni. De asemenea, și-a asumat un mare risc scriindu-i lui Nikolai Ejov, șeful NKVD, citând curajos din context declarațiile lui Stalin ca motiv pentru care soția sa nu ar trebui să împărtășească nicio vină atribuită fostului ei soț. Olga Mihailovna a fost salvată și de curajul lui Guber însuși, care nu a implicat-o, chiar dacă aproape sigur a fost

¹ Acest nume provine de la șeful NKVD de atunci, Nikolai Ivanovici Ejov (1895-1939), cunoscut sub numele de „piticul” din cauza staturii sale scunde și a piciorului invalid. Ejov a preluat conducerea NKVD la ordinul lui Stalin, înlocuindu-l pe Ghenrih Iagoda (1891-1938) în septembrie 1936. El a fost înlocuit de Lavrenti Beria în decembrie 1938, luând astfel vina pentru excese de pe umerii lui Stalin. La fel ca predecesorul său, Iagoda, a fost acuzat de trădare și executat.

îndemnat să facă acest lucru în timpul sesiunilor brutale de interogatoriu.

A fost o perioadă de umilință morală profundă. Grossman era la fel de neputincios ca restul populației. Nu a avut altă posibilitate decât să semneze atunci când i s-a prezentat o declarație de susținere a proceselor împotriva vechilor bolșevici și a altora acuzați de trădare „troțkist-fascistă”. Dar nu a uitat niciodată ororile acelei perioade și le-a recreat cu un efect puternic în mai multe pasaje importante din *Viață și destin*.

Cea mai îngrozitoare parte a terorii părea să fi trecut odată cu încheierea pactului dintre Stalin și Hitler în 1939. Grossman reușise să-și petreacă vara aceea la Marea Neagră alături de soția sa și de cei doi fii adoptați, în stațiunea Uniunii Scriitorilor. Au avut o vacanță similară în mai 1941, dar s-a întors la Moscova o lună mai târziu și a fost acolo când Wehrmachtul a invadat Uniunea Sovietică, la 22 iunie 1941. La fel ca majoritatea scriitorilor, s-a oferit imediat voluntar în Armata Roșie, dar Grossman, deși avea doar treizeci și cinci de ani, era complet inapt pentru război.

Următoarele săptămâni s-au dovedit traumatizante pentru Grossman, nu doar din cauza copleșitoarelor victorii germane, ci și din motive personale. Locuia în Moscova cu a doua sa soție într-un apartament mic și, din motive de spațiu, ea îl îndemna să nu își aducă mama din Berdiciv ca să se adăpostească cu ei la Moscova. O săptămână mai apoi, la momentul când și-a dat seama de amploarea pericolului, era prea târziu pentru ca mama sa să mai poată scăpa. În orice caz, ea refuza să lase în urmă o nepoată invalidă. Grossman, care nu a reușit să se urce într-un tren pentru a o aduce înapoi, avea să-și reproșeze acest lucru toată viața. În *Viață și destin*, fizicianul torturat moral Viktor Ștrum este învinovățit exact pentru asta.

Caietele încep pe 5 august 1941, când Grossman a fost trimis pe front de către generalul David Ortenberg, redactorul

șef al *Krasnaia Zvezda*. Desigur, fiind ziarul oficial al Armatei Roșii, a fost citit cu și mai mult interes de către civili în timpul războiului decât *Izvestia*. Stalin insista să verifice fiecare pagină înainte de a fi tipărită, ceea ce l-a provocat pe colegul lui Grossman, Erenburg, să glumească în cercurile intime că dictatorul sovietic era cel mai devotat cititor al său.

Ortenberg, îngrijorat că Grossman nu va supraviețui rigoriilor frontului, și-a găsit tovarăși mai tineri și cu mai multă experiență militară ca să-i ia cu el. Grossman glumea despre natura lui stângace și despre lipsa pregătirii militare, dar, spre surprinderea tuturor, în destul de scurt timp romancierul ochelarișt a slăbit mult, a devenit mai rezistent și și-a învins colegii la tir cu pistolul.

„Să-ți spun câte ceva despre mine”, îi scria tatălui său în februarie 1942. „În ultimele două luni am fost tot timpul pe drumuri. Sunt zile când poți vedea mai mult decât vezi în zece ani de pace. Am slăbit mult. M-am cântărit la baie și se pare că am doar 74 de kilograme; îți amintești probabil că acum un an aveam 91? Inima e mult mai sănătoasă... am devenit un *frontovik*¹ experimentat: pot să-mi dau seama imediat ce aud un sunet despre ce e vorba și unde se întâmplă ceva.”

Grossman a studiat în amănunt toate aspectele militare: tactici, echipamente, armament — și argoul militar care îl fascina în mod deosebit. A lucrat atât de mult la notițele și articolele sale încât nu i-a mai rămas timp pentru altceva. „Pe tot parcursul războiului”, a scris ulterior, „singura carte pe care am citit-o a fost *Război și pace*, pe care am citit-o de două ori.” Mai presus de toate, el a demonstrat un curaj extraordinar chiar pe front, în vreme ce majoritatea corespondenților

¹ *Frontovik* (rusă) - În Armata Sovietică, termenul se referă la soldații din prima linie, de obicei veterani care au supraviețuit mai multor confruntări cu inamicul și care nu se mai temeau de moarte (n. trad.).

Mama lui Vasili Grossman, în fotografia de pașaport

de război lăncezeau prin cartierele generale. Grossman, care era în mod evident un membru evreu al intelectualității moscovite, a reușit să le câștige încrederea și admirația soldaților de rând din Armata Roșie. Era o performanță remarcabilă. La Stalingrad, l-a cunoscut pe Cehov, cel mai bun lunetist din Armata a 62-a, și i s-a permis să-l însoțească în bârlagul său secret și să-l vadă împușcând un neamț după altul.

Spre deosebire de cei mai mulți jurnaliști sovietici, dornici să citeze clișee corecte din punct de vedere politic, Grossman era extrem de răbdător în tehnica sa de interviu. Se baza, așa cum a explicat ulterior, pe „discuții cu soldații retrași pentru o scurtă pauză. Soldatul îți spune tot ce gândește. Nici măcar nu trebuie să pui întrebări.” Soldații, mai mult decât aproape oricine altcineva, își dau seama imediat cine e ghidat doar de